

СЕКЦІЯ 5 ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 338

Хамига Ю.Я.
аспірант

Тернопільського національного економічного університету

НАПРЯМИ ДЕТИНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемі тіньової економіки України, визначено основні положення щодо причин її виникнення та розвитку, окреслено напрями детінізації, особливу увагу приділено місцю податкових механізмів у протидії тіньовій економіці. Розглянуто перспективи використання фінансового контролінгу в посиленні фінансової безпеки.

Ключові слова: фінансова безпека держави, фінансовий контролінг, тіньова економіка, детінізація економіки.

Хамига Ю.Я. НАПРАВЛЕННЯ ДЕТИНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Статья посвящена проблеме теневой экономики Украины, определены основные положения о причинах ее возникновения и развития, определены направления детенизации, особое внимание уделено месту налоговых механизмов в противодействии теневой экономике. Рассмотрены перспективы использования контроллинга в усилении финансовой безопасности.

Ключевые слова: финансовая безопасность государства, финансовый контролинг, теневая экономика, детенизация экономики.

Khomyha Yu.Ya. DIRECTIONS FOR UNSHADOWING THE ECONOMY OF UKRAINE

The article is devoted to the problem of the shadow economy of Ukraine, the main provisions on the causes of its occurrence and development are defined, the directions of de-shadowing are outlined, special attention is paid to the place of tax mechanisms in countering the shadow economy. The perspectives of using financial control in strengthening financial security are considered.

Keywords: financial security of the state, financial control, shadow economy, shadow economy.

Постановка проблеми. Протягом останніх років, економічне становище України характеризується значним розширенням масштабів тіньової економіки та посиленням її впливу на соціально-економічне життя суспільства. Тінізація економіки зумовлює структурні деформації і диспропорції суспільно-економічного розвитку, гальмує процеси державотворення в країні, не сприяє курсу демократизації суспільства та європейської інтеграції України.

Масштабність тіньових процесів супроводжується зростанням небезпеки для національної економіки і зниженням головного пріоритету – забезпечення національних інтересів, які полягають у підвищенні конкурентоспроможності людини, суспільства, держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Причини виникнення та шляхи мінімізації тіньової економіки та її обсягів висвітлені у працях як зарубіжних так і вітчизняних науковців. Над вирішенням цієї проблематики працюють такі вітчизняні дослідники як А. Базилюк, З. Варналій, С. Коваленко, В. Засанський, І. Мазур, О. Турчинов та ін. Проте відсутність на сьогодні комплексу узгоджених заходів, які б протидіяли тіньовій економіці України, та тенденція до посилення тінізації господарських відносин в країні породжує необхідність подальшого наукового пошуку.

Метою дослідження є висвітлення сутності тінізаційних процесів, чинників тінізації та розробка пропозицій задля забезпечення процесу детінізації національної економіки.

Виклад основних положень. Найпоширенішими способами нелегального експорту капіталів і фінансового шахрайства, на думку науковців, є:

1) неповернення коштів закордонними партнерами і переказ їх на спеціальні зарубіжні рахунки;

2) угоди з неплатоспроможними іноземними партнерами (шахраями, банкрутами тощо), змова з ними про поділ грошей тощо.

Тіньовий сектор існує у всіх країнах, але в Україні його розміри є особливо значними. Він достатньо різноманітний, важко піддається узагальненню і порівнянню. В Україні присутні загальні риси нелегальної економічної діяльності, проте окремі чинники ілєгалізації є відмінними, характерними лише для специфічних національних умов. Перебуваючи на посттрансформаційному етапі розвитку, українська економіка наділена й характеристиками, притаманними транзитивним економікам. Зокрема, зумовлена історичними обставинами, відсутністю протягом тривалого часу реального власника, руйнуванням системи правових інститутів, укоріненням неформальних стандартів поведінки.

Ключовими передумовами високого рівня тінізації національної економіки залишаються неефективний інституціональний базис регулювання підприємництва та незадовільні умови здійснення підприємницької діяльності. До найістотніших чинників тінізації національної економіки належать:

– суперечливість та дублювання законодавчої та нормативно-розпорядчої бази в окремих секторах, що відображає низький рівень структурних компонентів індексу економічної свободи та зростання тінізації (індекс економічної свободи у 2016 році становив 46,3 бали, що є найнижчим показником з 43-х європейських країн, а з поміж 177 країн, що оцінювались, Україна посіла 161-е місце, такий показник є свідченням пригнічення економічної свободи в державі) [6];

– недостатній захист прав на рухому та нерухому власність, включаючи права на фінансові активи (за даними рейтингу глобального індексу конку-

рентоспроможності у 2015-2016 рр. Україна посіла 138-е місце за показником захисту прав міноритарних акціонерів та 137 місце за показником захисту прав власності) [7];

- високий рівень монополізації внутрішнього ринку (за даними Антимонопольного комітету у 2016 році з загального обсягу реалізованої продукції в Україні 49,8 % продукції реалізовувалося на ринках із конкурентною структурою. Найбільш монополізованими є окремі галузі паливно-енергетичного комплексу, галузі транспорту та зв'язку, житлово-комунального господарства) [8];

- недовіра організаційно-інституціональних механізмів антикорупційного законодавства;

- неефективність функціонування судової та правоохоронної системи.

Тобто системна криза економіки та права є визначальними факторами для подальшого нарощування обсягів тінізації економіки.

Розвиток тіньової економіки є, з одного боку, реакцією на сам факт державного регулювання. Регулювання, в свою чергу, неможливе без обмежень, а нерозумні обмеження провокують їх порушення, особливо якщо це вигідно. Значна кількість видів тіньової економіки (наприклад, ухилення від податків) пояснюються саме недоліками державного регулювання – бюрократизацією управління, занадто високими податками тощо [4].

Тобто, можна констатувати, що кореневою першопричиною формування тіньового сектору економіки є наявні вимоги та обмеження, які висуваються державою до суб'єктів економічної діяльності. В свою чергу, порушення цих вимог, обмежень та заборон є підґрунтям для виникнення та існування будь-якого виду тіньової економічної діяльності. Чим інтенсивнішими є дані вимоги та обмеження, тим ширший є простір потенційних можливостей для ефективного функціонування тіньового сектору.

В загальному вигляді, основними причинами, які гальмують процес виходу економіки України з тіні, є:

- системні вади податкової політики (чинна податкова система фактично зосереджена на максимальному залученні надходжень до бюджету, без урахування можливих негативних наслідків надмірного фіскального тиску на суб'єктів господарювання та громадян);

- відсутність повноцінного ринкового середовища (уповільнення інституційних, структурних та економічних змін, недосконалість ринкових механізмів призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання, які змушені самостійно розробляти неформальні механізми взаємної співпраці);

- високий рівень корупції та некомпетентність державних службовців (корупція є одним з головних чинників, який впливає на розвиток України та залишається одним з найбільших перепон на шляху її інтеграції до світового співтовариства);

- нестабільність інвестиційного та підприємницького клімату;

- недостатній захист інвесторів;

- нестабільне політичне середовище та ін. [2, 15].

Поширення тіньової економіки негативно позначається на дієвості механізмів та інструментів глобального управління та управління національними економіками. Основними сучасними проблемами тінізації економічних відносин у глобальному вимірі визнані тіньова зайнятість та тінізація фінансових потоків. Незважаючи на те, що проблема тінізації вже вийшла за межі національних економік, поки

що відсутній цілісний та скоординований між країнами план дій щодо подолання тіньової економіки.

Існуючі програмні документи або стосуються подолання її окремих проявів, зокрема відмивання «брудних грошей», боротьби з економічною злочинністю тощо, або спрямовані на протидію тіньовій економічній діяльності у масштабах національних економік.

Тінізація економічних відносин має специфічний вплив на економіку України. Зовнішні кризові явища швидко призводять до масштабного вилучення капіталів з офіційної економіки, що поглиблює її кризовий стан. У контексті ризиків розбалансованості світової економіки та загроз чергової економічної кризи руйнування механізмів та інструментів тінізації економічної діяльності є передумовою забезпечення стійкості економіки до кризових явищ.

Високий рівень тінізації економіки України зумовлений несприятливим інституційним середовищем ведення бізнесу. До найістотніших чинників тінізації національної економіки належать: суперечливість та дублювання законодавчої та нормативно-розпорядчої бази, недовіра організаційно-інституціональних механізмів антикорупційного законодавства, неефективність функціонування судової та правоохоронної системи, неефективне адміністрування податків, ускладненість доступу до земельних ресурсів, високий рівень злочинності, відсутність історичної практики дотримання норм та моральних стандартів законслухняної поведінки у суб'єктів господарювання та громадян. Зниження рівня тінізації економіки є передумовою досягнення цілей та ефективності заходів. Масштаби тінізації економічних відносин в Україні продовжують залишатися наближеними до їх критичного рівня, який за оцінками експертів дорівнює 40 %. За таких умов важелі регулювання економіки втрачають дієвість, що загрожує результативності реалізації реформ.

Відмінності впливу держави на тіньову економіку розкриваються через застосування адміністративних та економічних методів. Економічні методи (зокрема удосконалення податкового та трудового законодавства, системи соціального захисту населення, підготовки та перепідготовки кадрів) будуть дієвішими для тіньових підприємств та самозайнятих. Це дає можливість підтримати легальну діяльність національних виробників, і карно-адміністративні методи тут будуть менш дієвими.

Покращення нормативно-правової бази є пріоритетнішим порівняно із застосуванням адміністративних покарань. Йдеться не лише про інституціональні реформи, а про комплексний підхід до формування конкурентного середовища та забезпечення умов розвитку підприємництва. В окремих ситуаціях є необхідною саме жорсткість законодавчих норм для боротьби з тіньовими методами економічної діяльності, зокрема, кримінальні порушення законодавства, корупція.

На сучасному етапі карно-адміністративні заходи боротьби з тінізацією економіки не дають належних позитивних результатів. За міжнародним рейтингом Doing Business 2016, умови для ведення бізнесу в Україні – одні з найгірших у світі (142-ге місце серед 183 країн). Сусідами по рейтингу України є Гондурас, Гамбія, Сирія та Філіппіни. У своєму регіоні – Східній Європі та Центральній Азії – Україна за легкістю ведення бізнесу випереджає тільки Узбекистан та Таджикистан, посідаючи 25 місце із 27. Найскладніше у країні отримати дозволи на будівництво (181 місце із 183); сплатити податки (181 місце

із 183); закрити бізнес (145 місце); вести зовнішньоекономічну діяльність (139 місце). Порівняно легко отримати кредит (30 місце) та забезпечити виконання контрактів (43 місце). Особливо високим є показник тривалості часу, який витрачає компанія на сплату податків в Україні, хоча поступово ситуація починає покращуватись. За оцінками Міжнародної фінансової корпорації, які надані в звітах Doing Business, час на сплату податків в Україні за 2016 р. скоротився більш ніж удвічі (оцінка Doing Business 2014, становить 2085 год, а Doing Business 2016 – 736 год), що понад удвічі перевищує час, який витрачається на аналогічні процедури в країнах Східної Європи та Середньої Азії. Аналіз податкового законодавства, бухгалтерських процедур, підготовки податкових звітів і процедур оплати податків та зборів, проведений МФК в Україні в 2013 р., показав, що в середньому компанія витрачала 1137 годин на різні операції, пов'язані з обліком та сплатою податків [5].

Висвітлення основних чинників та передумов тінізації економіки України є сутнісним підґрунтям для розробки комплексу системних заходів стосовно детінізації національної економіки. Реалізація даного комплексу заходів повинна включати наступні вектори та безпосередні кроки протидії тінізації економіки України:

1. Підвищення ефективності управління державними фінансами.

Ефективне управління державними фінансами передбачає реалізацію комплексу заходів на кожній стадії планування та використання бюджетних коштів.

З метою вдосконалення державної системи планування бюджету необхідно вжити наступних заходів:

- впровадження системи управління ризиками при плануванні і виділенні бюджетних витрат з метою своєчасного виявлення порушень та вжиття відповідних заходів, в тому числі із залученням до кримінальної відповідальності;

- впровадження кодифікації та стандартизації товарів, які використовуються при плануванні витрат та здійснення державних закупівель;

- створення ефективного механізму притягнення до відповідальності учасників формування бюджету та розмежування відповідальності на всіх етапах планування та реалізації відповідних заходів.

З метою посилення контролю за державними коштами необхідно вжити наступних заходів:

- вдосконалення механізму закупівель квазідержавного сектора з метою підвищення їх прозорості;

- вдосконалення механізму виконання договорів державних закупівель і закупівель об'єктів квазідержавного сектора;

- доопрацювання методики оцінки ефективності роботи державних органів з урахуванням їх рейтингу за кількістю скарг в сфері державних закупівель.

З метою вдосконалення системи державного фінансового контролю необхідно вжити наступних заходів:

- розробка та впровадження механізмів інформаційної взаємодії органів державного фінансового контролю з інформаційними базами інших контролюючих та наглядових органів;

- внесення змін та доповнень до Податкового кодексу України про прийняття податковими органами додаткових форм податкової звітності тільки після застосування системи оцінки ризиків.

2. Вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності та поліпшення міжвідомчої взаємодії.

Для скорочення правопорушень в сфері зовнішньоекономічних відносин на системній основі необ-

хідно забезпечити належну взаємодію та обмін інформацією між відповідними державними органами. Також за доцільне вважаємо:

- затвердження стандартів технічного оснащення митних постів, окремих контрольно-пропускних пунктів, органів внутрішніх справ, кінологічних служб, правоохоронних та спеціальних органів, в тому числі для проведення комплексних оперативно-профілактичних операцій;

- систематичне розслідування кожного випадку виходу з ладу обладнання з контролю на митних постах, в разі виявлення порушень забезпечити притягнення до відповідальності.

Для боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих незаконним шляхом та фінансуваням тероризму, необхідно забезпечити реалізацію наступних системних заходів:

- створення ефективного механізму взаємодії та обміну інформацією з питань боротьби з відмиванням доходів, отриманих незаконним шляхом, що дозволяє в максимальній стислій терміні запитувати і отримувати необхідну інформацію;

- удосконалення системи протидії легалізації (відмивання) доходів, отриманих незаконним шляхом та фінансуванням тероризму, розширюючи перелік суб'єктів фінансового моніторингу, а також за рахунок створення єдиного інформаційного каналу між відповідними державними органами.

3. Вдосконалення законодавства в сфері боротьби з економічними злочинами.

Ряд досліджень підкреслюють, що в довгостроковій перспективі саме розвиток інститутів є головним фактором зменшення обсягів тіньового сектору економіки. Поступове вдосконалення законодавчої бази, незалежний суд, ефективна діяльність правоохоронних органів є обов'язковими умовами ефективного функціонування економіки, а також, в перспективі, створюють належні умови для системної детінізації економіки України [1, 101].

4. Вдосконалення фіскального адміністрування.

З метою підвищення ефективності фіскального адміністрування необхідно забезпечити реалізацію наступних заходів:

- внесення змін і доповнень до законодавства в частині упорядкування реєстрації, перереєстрації юридичних осіб, які передбачають проведення податкової перевірки після здійснення реєстрації та перереєстрації підприємств;

- удосконалення критеріїв оцінки ризиків, у тому числі при постановці на облік з ПДВ, реорганізації юридичних осіб і т.д.

Варто підкреслити необхідність проведення систематичної роботи з виявлення нових схем ухилення від сплати податків, а також створення ефективних механізмів обміну інформацією між державними та приватними структурами [3, 78].

5. Створення сприятливих та ефективних умов для ведення бізнесу.

Протидія тіньовій економіці в реальному секторі вимагає створення умов для виходу з тіні суб'єктів підприємництва шляхом зниження витрат ведення бізнесу та вдосконалення системи державного регулювання. В даному контексті необхідно вжити наступних заходів:

- розробка критеріїв відбору товарних ринків задля проведення ґрунтовного аналізу та оцінки стану конкурентного середовища, які передбачатимуть повне охоплення галузей економіки;

- аналіз системи управління ризиками на предмет їх відкритості та закритості;

– концептуальний перегляд дозвільної системи.

6. Боротьба з корупцією та підвищення рівня прагової культури населення.

З метою зниження рівня корупції в державних органах актуальною вбачається реалізація наступних заходів:

– посилення ролі ринків та конкуренції, що повинно забезпечити зменшення розмірів потенційного прибутку від корупційних дій;

– вдосконалення діяльності інститутів громадянського суспільства антикорупційної спрямованості;

– активізування взаємодії з провідними іноземними структурами, що реалізують антикорупційні Програми, впроваджувати в практику антикорупційної боротьби позитивний зарубіжний досвід;

– розробка законопроекту, що передбачає перевірку на поліграфі керівників державних органів;

– розробка законопроекту для публічної декларації доходів державних службовців;

– удосконалення форми співпраці державних органів з громадськими інститутами.

Висновки. Для зміцнення економічної безпеки в окремих секторах фінансової сфери України варто запровадити розробку і впровадження Концепції фінансової безпеки України; забезпечення вчасного та узгодженого прийняття Державного бюджету; створення ефективної системи контролю за використанням бюджетних коштів; посилення платіжної дисципліни суб'єктів господарювання; припинення «втечі» українського капіталу за кордон; налагодження ефективного державного контролю за здійсненням валютних операцій.

Застосування різноманітних підходів (адміністративного, економічного, правового) до вироблення комплексної системи протидії тінізації економіки дасть змогу значно знизити її рівень в Україні, а використання механізмів фінансового контролінгу посилить заходи боротьби з нелегальною економічною діяльністю у фінансовій сфері.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Белінська Я.В. Валютно-курсове регулювання: проблеми теорії і практики: [монографія] / Я.В. Белінська. – К. – 2007. – 372 с.
2. Варналій З.С. Детінізація економіки як чинник забезпечення національної безпеки України / З.С. Варналій // Науковий вісник. – Львів, 2009. – Вип.1 – С. 3-20.
3. Засянська О.В. Теоретичні основи боротьби з тіншовою економікою / О.В. Засянська // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 5. – С. 76-84.
4. Проблеми детінізації економіки України в сфері оподаткування: шляхи вирішення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legalactivity.com.ua>.
5. IFC (2009a) «Інвестиційний клімат в Україні: Яким його бачить бізнес?», Міжнародна фінансова корпорація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.ifc.org/ifcext/eca.nsf/AttachmentsByTitle/Ukraine_ICreport_2009/\\$FILE/Ukraine_IC_report_2009_ukr.pdf](http://www.ifc.org/ifcext/eca.nsf/AttachmentsByTitle/Ukraine_ICreport_2009/$FILE/Ukraine_IC_report_2009_ukr.pdf).
6. Офіційний сайт Стратегічного дослідницького інституту США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.heritage.org/>.
7. Офіційний сайт Всесвітнього економічного форуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.weforum.org/issues/globalcompetitiveness>.
8. Офіційний сайт Антимонопольного комітету України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/index>